

Ю. А. Оксамитний

МІСЦЕ СРСР У ПРОЦЕСІ ВРЕГУЛЮВАННЯ АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО КОНФЛІКТУ В ПАЛЕСТИНІ (1949–1950 рр.)

Актуальність обраної теми. Близькосхідний вектор Радянського Союзу завжди був предметом дискусій серед науковців-радянологів як на Заході, так і на Сході. Роль СРСР у поділі Палестини, надання військово-дипломатичної підтримки Ізраїлю, переорієнтація на співпрацю з арабськими радикальними режимами – це основні питання, яким приділяється більше уваги при висвітленні радянської політики в регіоні. Однак у сучасній історичній науці залишається малодослідженим питання місця СРСР у процесі врегулювання протиріч між арабами та Ізраїлем у Палестині, які виникли внаслідок Палестинської війни 1948–1949 рр.

Метою пропонованої статті є аналіз радянської позиції щодо вирішення вузлових проблем арабо-ізраїльського конфлікту та окреслення стратегічних пріоритетів, яких дотримувався Радянський Союз у палестинському питанні.

Джерельною базою дослідження стали документи Галузевого державного архіву Міністерства закордонних справ України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України, а також офіційні звіти засідань ООН, збірники документів “Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ” та “Советско-израильские отношения”, документи дипломатичних відомств США, дані радянської офіційної преси. У якості *теоретичної бази* служили доробки російських (М. Пирліна, Г. Меламедова, Д. Кузнецова) та зарубіжних вчених (Я. Рої, Ф. Кхурі, А. Крута, Г. Сакера).

Процес замирення Ізраїлю та арабських країн можна простежити ще з осені 1948 р. Прийняття Радою Безпеки ООН (РБ ООН) компромісних рішень дозволило направити зусилля у вирішенні конфлікту в русло двосторонніх арабо-ізраїльських переговорів, які проходили на о. Родос у період із січня по липень 1949 р. Пришвидшити цей процес мали створені за ініціативи західних країн посередницькі структури. Однією з таких стала

Примирлива комісія у справах Палестини (ПКП). Відповідно до резолюції Генеральної Асамблеї ООН (ГА ООН) № 194 від 11 грудня 1948 р., до ПКП увійшли три країни, а саме: Туреччина, Франція та США [Кхурі 1973, 84–85]. Ні Радянському Союзу, ні жодній іншій країні східного блоку місце в комісії не було надано. Комісія мала вирішити кілька ключових проблем: досягнення зобов'язуючого мирного договору між Ізраїлем і його арабськими сусідами, застосування необхідних заходів для повернення палестинських біженців, створення системи постійного міжнародного правління в Єрусалимі [Ближневосточный конфликт 2003, 71–72].

Попри існуючі дипломатичні ресурси, ПКП не могла випрацювати надійний механізм пошуку компромісних рішень. Арабам дозволили брати участь у переговорах не окремо, а єдиним блоком. За такого розкладу жоден арабський представник не ризикнув проявити поміркованого підходу [Сакер 1995, 109]. Ізраїль був невдоволений чинним на нього тиском із боку комісії, яка вимагала значних поступок, зокрема у питанні повернення арабських біженців.

Не було однастайної єдності і серед країн, які входили до ПКП. Франція, підтримуючи Сирію, намагалась послабити вплив короля Трансйорданії Абдалли. Тоді як турецький делегат, маючи намір укласти союз із арабськими державами, не приховував проарабської орієнтації [Сакер 1995, 110]. Представник США був постійно скутий острахом американських дипломатичних кіл перед “комуністичною загрозою”. Дипломатичні відомства припускали, що СРСР і після Палестинської війни “допомагатиме Ізраїлю розширитись до тих пір, поки... британська та американська політика не буде дискредитована” в очах арабів [Observations Concerning Palestine 1949, 3]. Тому США підтримували дві основні вимоги Ліги арабських держав: збереження міжнародного режиму для Єрусалиму, що виключало поділ міста між Ізраїлем та Трансйорданією, а також повернення арабських біженців до Ізраїлю з можливістю виплати матеріальної та моральної компенсації за надані збитки.

Проміжок часу від укладення першого перемир'я між Єгиптом та Ізраїлем у січні 1949 р. до початку ініційованої ПКП Лозаннської конференції у квітні 1949 р. радянська дипломатія

приділила увагу збиранню інформації про хід переговорів, зокрема між Ізраїлем та Єгиптом та між Ізраїлем та Трансйорданією. Єгипетсько-ізраїльські суперечності велися за регіон Негеву, оскільки Єгипет вимагав відступу ізраїльтян із позицій, захоплених під час боїв у жовтні 1948 р. Ізраїльсько-йорданські переговори ускладнювалися побоюваннями Абдалли намірів Ізраїлю використати своє військове домінування з метою вторгнення та захоплення Аккабської затоки. У якості превентивного заходу Абдалла ввів у дію військово-політичний договір із Великою Британією, заклавши її уряд спрямувати війська ближче до вказаної території [Кхурі 1973, 95–96].

Отримані дані викликали занепокоєння в радянській владі. Тому не дивно, що під час приватних бесід із представниками Ізраїлю радянських дипломатів цікавила будь-яка інформація, яка стосувалась можливості повернення британців у Негев, маневрів англійських військ на Суецькому каналі та політики Трансйорданії в регіоні загалом [Советско-израильские отношения 2000, 4–5, 41, 91]. У свою чергу представники арабських країн, намагаючись переконати радянських дипломатів у їхніх щирих намірах по відношенню до СРСР, акцентували на тому, що король “Абдалла є маріонеткою в руках англійців”, а “Примирлива комісія ООН є лише інструментом для усунення розбіжностей між імперіалістичними” державами [Ближневосточный конфликт 2003, 84].

Протягом “миротворчого” періоду Радянський Союз утримувався від офіційних коментарів. Ставлення до перемир’я можна простежити за дуже скупими згадками у пресі, що в основному зводилися до критики угод, які не тільки “не змогли відновити мир на Арабському Сході”, але й “поглибили імперіалістичні протиріччя” між Великою Британією та США [Звягин 1949, 10–11].

Між тим, у квітні 1949 р. Примирлива комісія організувала зустріч у Лозанні між представниками Ізраїлю та арабських країн. Переговорний процес йшов на межі постійного зриву. Це відзначали експерти як на Сході, так і на Заході. Радянські дипломатичні кола вказували на те, що арабські країни вимагали невідкладного вирішення питання біженців, шляхом їх повернення до колишніх місць проживання [ГДА МЗС ф.7, оп. 11, спр. 189, 10–12]. У свою чергу, американці були стурбовані неспроможністю Ізраїлю прийняти велику кількість біженців, а відтак і

вкоріненням у свідомості євреїв стереотипного поняття “землі обітваної”, що буде використано для обґрунтування необхідності розширення території [Observations Concerning Palestine 1949, 1; Review of the World Situation 1949, 13–14]. Найбільше занепокоєння викликав саме останній момент. Нові територіальні вимоги Ізраїлю, на думку американців, посилювали антисіоністські настрої арабів, створюючи вигідну для Радянського Союзу нестабільність у регіоні.

Найбільш проблемними були ізраїльсько-йорданські та ізраїльсько-єгипетські переговори. Представники Ізраїлю не приховували свого наміру зберегти територіальні надбання та домовитися з Абдаллою щодо розподілу сфер впливу в Єрусалимі [Советско-израильские отношения 2000, 3]. Не заперечував Ізраїль і проти утворення арабської держави в Палестині, але бажав її обмежити територіями, окупованими Єгиптом та Трансйорданією.

Судячи з аналізу документів, радянська влада знала про переговори Ізраїлю та трансйорданського короля. Однак відповідної реакції не вдалося прослідкувати, окрім згадок у пресі, в яких події висвітлювалися в контексті намірів британців “через Трансйорданську маріонетку короля Абдаллу завоювати всю Палестину” [Салиджанов 1949, 11]. Слід припустити, що Радянський Союз очікував на те, що з часом між ними виникнуть протиріччя, і, у зв’язку з опозиційним ставленням інших арабських країн до Трансйорданії, переговори загальмуються і зайдуть у безвихідь.

Але радянські сподівання виправдались частково. Трансйорданія поступово зміцнювала своє становище на Західному березі р. Йордан, яка призначалась для арабської держави. З іншого боку, йорданці поступилися на користь Ізраїлю стратегічним районом на півдні Палестини аж до затоки Аккаба. Пояснюючи свої дії радянським представникам, ізраїльтяни вказували, що контроль цього регіону послабить вплив Трансйорданії в регіоні [Советско-израильские отношения 2000, 5, 133].

У Лозанні були здійснені і прямі контакти між Ізраїлем та Єгиптом. Єгиптяни, перш за все, намагались зберегти вплив у Газі, яка б мала стати осередком майбутньої арабської держави [Перлин 2003, 29]. Ізраїльтян такий розвиток подій влаштовував, але за умови, що єгипетська влада не буде спрямовувати гнів населення на Ізраїль. Але остання так і не змогла впоратися з великою

концентрацією населення на відносно обмеженій території. Ця нестабільність у регіоні безпосередньо загрожувала Ізраїлю, але давала Єгипту додаткові можливості для політичного тиску на Ізраїль. Як наслідок, переговори зайшли у глухий кут через вимоги арабів прийняти велику кількість біженців. У цьому аспекті, СРСР цілком реалістично дивився на побоювання ізраїльтян, котрі бачили в біженцях “свого роду п’яту колону, яка в разі повнення воєнних дій в подальшому зможе надати серйозну підтримку арабському наступу” проти єврейської держави [Ближневосточный конфликт 2003, 90].

Критичне ставлення ізраїльтян до вимог арабів останні намагалися використати для дискредитації єврейської держави в очах СРСР. Зокрема, посол Сирії в СРСР Ф. Зейнеддін, запевняючи радянських дипломатів у тому, що “єврейська держава буде колоніальною територією і опорним пунктом для США і Англії”, прохав підтримати пропозицію арабів щодо укладення мирного договору з Ізраїлем при умові утворення незалежної арабської держави, повернення палестинських біженців та “округлення” єврейської та арабської держав шляхом “знищення існуючих численних коридорів і розривів між окремими частинами” [Ближневосточный конфликт 2003, 87]. Реакція радянських представників була однозначною: “Підтримка Радянським Союзом цієї пропозиції не буде суперечити визнанню Держави Ізраїль, оскільки визнання базувалося на рішенні ООН, в якому певним чином обумовлювалися права арабського населення Палестини. Оскільки Держава Ізраїль відмовляється прийняти арабських біженців..., то зміна кордонів є природним наслідком такої позиції” [Ближневосточный конфликт 2003, 88].

Як бачимо, радянські дипломати намагалися узгодити проізраїльську політику, яку проводила держава під час Палестинської війни, із засадничими принципами резолюції ООН № 181 про поділ Палестини від листопада 1947 р., котрі вважалися підґрунтям для співіснування народів Палестини. Радянський Союз не відмовлявся від визнання Ізраїлю, але не хотів бачити його повновладним господарем Палестини. Свідченням цьому став голос Радянського Союзу за прийняття Ізраїлю в ООН у травні 1949 р., який мав стати першою із двох палестинських держав, котрі б мали утворитися згідно з вищевказаною резолюцією. При цьому,

як вказує відомий ізраїльський вчений Я. Рої, Радянський Союз почав розглядати Ізраїль не як ціль, а як засіб для досягнення іншої мети, що передбачала надання підтримки арабам із подальшим руйнуванням західного впливу в регіоні [Рої 1980, 447].

Радянські мотиви не були чимось новим для керівництва Ізраїлю. У аналітичній записці місії Ізраїлю в СРСР підкреслювалося, що суперечності між Ізраїлем та СРСР можуть виникати у зв'язку з небажанням останнього підтримати Ізраїль у його переговорах із Трансйорданією, неприпустимістю зміни статусу Єрусалима, намірами СРСР підтримувати ідею утворення арабської держави в Палестині [Советско-израильские отношения 2000, 16–27]. Зважаючи на ці обставини, ізраїльським дипломатам рекомендувалось узгоджувати свої дії з інтересами СРСР, але пропонувалося йти на прямі переговори з арабами в обхід ООН. І хоча ізраїльтяни очікували, що СРСР буде виступати за прямі арабо-ізраїльські переговори, але аж ніяк не буде у захопленні від того, що це відбуватиметься поза ООН, а отже без врахування інтересів СРСР.

Незважаючи на численні протиріччя, які супроводжували двосторонні переговори, ПКП вдалося укласти документ, в якому сторони конфлікту висловлювали згоду використати резолюцію ГА ООН №181 від листопада 1947 р. в якості основи для обговорення [Кузнецов 2006, 30]. Тим не менш, зазначений документ так і залишився лише у формі декларації. Комісія не змогла зблизити ізраїльську та арабську сторони, які дотримувались протилежних точок зору. Ізраїль не мав наміру розв'язати палестинську проблему шляхом переселення біженців до Ізраїлю, а араби – шляхом утворення окремої Палестинської держави [Сакер 1995, 120; Перлин 2003, 32–33].

Відсутність компромісу між Ізраїлем та арабськими країнами, хоч і не переросла до відкритої конфронтації, але створювала численні незручності для країн Заходу, зокрема США та Великої Британії. Координуючи свої дії, західні дипломати завжди відштовхувались від необхідності протидії “комуністичній загрози”. Це і без того ускладнювало пошук компромісних рішень. Намагаючись владнати спірні питання у відносинах між країнами, американські дипломати особисто здійснювали візити на Близький Схід та організовували зустрічі із зацікавленими сторонами,

обіцяючи в обмін на взаємні поступки надати економічну допомогу в межах “плану Маршала” [Ближневосточный конфликт 2003, 94].

Радянський Союз у світлі політичних процесів опинився у двоякій ситуації. Дипломатичні складнощі, які виникли під час роботи Примирливої комісії, та її критика Ізраїлем мали знайти підтримку в Радянському Союзі. Визнання резолюції в якості основи для подальших переговорів, хоч і ставилося під сумнів конфліктуючими сторонами, але зобов'язувало ті ж країни її твистувати, що залишало можливість для впливу на політичні процеси. Але з іншого боку, підконтрольність ПКП західним країнам фактично відсторонювала СРСР від переговорного процесу. Сукупність цих факторів вплинули на подальшу позицію радянської влади у напрямку протидії посередницьким структурам.

У липні 1949 р. Р. Банч під час засідання РБ ООН подав пропозицію щодо зняття із себе повноважень виконуючого обов'язки Посередника. Під час засідань членами РБ ООН було запропоновано кілька варіантів розв'язання проблеми. Найбільш обговорюваним був варіант, запропонований Францією та Канадою, в якому пропонувалось скасувати посаду Посередника, поклавши завдання досягнення мирного договору на Примирливу комісію, а також на створені у травні 1948 р. Орган спостереження за виконанням умов перемир'я та змішані комісії з перемир'я.

8 серпня 1949 р. українська делегація на чолі з Д. Мануїльським заявила, що згідно із представленою пропозицією, справа розв'язання конфлікту “переходить в руки однієї держави – Сполучених Штатів Америки – в особі голови Штабу (Органу спостереження за умовами перемир'я на чолі з генералом Р. Райлі. – *Ю. О.*)”. Тому, за логікою слів Д. Мануїльського, такий склад комісії не давав можливості розраховувати на її об'єктивність [ГДА МЗС України, ф. 13, оп. 32, спр. 291, 5]. У якості альтернативи СРСР пропонував вказати у резолюції, що зацікавлені уряди досягнуть угод про вирішення спірних питань за допомогою двосторонніх переговорів, про відкликання спостерігачів із Палестини, а завдання за контролем досягнення остаточного миру покласти на РБ ООН [Советский Союз и Организация Объединенных Наций 1965, 290]. Радянські пропозиції були проігноровані. РБ ООН прийняла рішення, яке передавало завдання роз-

робки умов миру від Посередника до Примирилової комісії та Органу спостереження за виконанням умов перемир'я.

Вимоги прямих переговорів були обґрунтовані не стільки задекларованими “миротворчими” принципами, скільки бажанням максимально забезпечити арабо-ізраїльські відносини від впливу Заходу. З іншого боку, це можна трактувати як ознаку дипломатичного безсилля СРСР: англо-американське домінування в РБ ООН не залишало іншого вибору, як боротися за ліквідацію посередницьких структур, попри малу ймовірність досягнення цієї мети.

Тим не менше, збереження посередницьких структур не означало, що Радянський Союз втрачав будь-які засоби впливу на події у близькосхідному регіоні. Більше того, згідно з аналізом джерел, радянські дипломати активно почали розробляти можливі варіанти подальших дій держави. Однак всі вони зводились до необхідності вирішення проблеми в межах ООН. Як і в попередні роки, СРСР надавав цьому органу виняткового значення у просуванні власних інтересів на Близькому Сході. Важливість впливу через цей міжнародний орган лише зростала, особливо у світлі поступової “ізоляції” Радянського Союзу в переговорному процесі.

Згідно з аналізом джерел, радянські зовнішньополітичні відомства ще з вересня 1949 р. почали розробляти плани дій Радянського Союзу в означеній сфері. При цьому мали бути узгоджені два ключові моменти: об'єктивне існування арабо-ізраїльських протиріч, які на той час зводилися до невирішеності статусу біженців та Єрусалима, а також традиційна антибританська направленість політики держави.

У вересні 1949 р. публікацією довідки під назвою “Палестинське питання” відділ країн Близького і Середнього Сходу МЗС окреслив для Радянського Союзу основні геополітичні реалії, що склались у регіоні з метою визначення подальшої політичної лінії. Зазначений документ ґрунтувався на гострій критиці політики США та Великої Британії, які “використовуючи напружене становище в Палестині” та “здійснюючи тиск на арабів і євреїв”, прагнуть “забезпечити за собою вигідні позиції”. У достатньо різкій ноті радянські дипломати охарактеризували наміри Великої Британії та США ревізувати рішення резолюції ГА ООН № 181

шляхом приєднання територій, призначених для арабської держави, до Трансйорданії [Ближневосточный конфликт 2003, 102–103]. На основі зазначених приписів МЗС СРСР були розроблені політичні принципи, якими мала б керуватись радянська дипломатія. Вони зводились до неухильного дотримання приписів резолюції ГА ООН № 181, створення арабської держави в Палестині, повернення біженців до попередніх місць проживання; встановлення міжнародного статусу Єрусалима; розв'язання всіх суперечливих питань шляхом прямих мирних переговорів між арабами і євреями [Советско-израильские отношения 2000, 66–67; Ближневосточный конфликт 2003, 96, 103].

Більшість із зазначених вимог мали бути озвучені лише на засіданні ГА ООН, а тому не підлягали публічному розголосу. Тим не менше, це означало, що радянські дипломати залишали можливості для уточнення деяких моментів, а, можливо, і вправлення.

Найбільш дратуючим моментом для Радянського Союзу, безперечно, були переговори між Ізраїлем та Абдаллою, сподівання на зрив яких так і не виправдались. Головним мотивуючим фактором у запереченні контактів із Трансйорданією було те, що узаконення останніми нових територіальних надбань зміцнює позиції Великої Британії в регіоні і є прямим кроком до створення політичного проекту під назвою “Велика Сирія”. Крім того, Радянський Союз вже визнав актуальність конфлікту як перешкоди для Заходу на шляху до стратегічного панування, коли ізраїльські представники натякнули на майбутні переговори між американськими дипломатичними колами та арабами щодо створення пакту колективної безпеки [Советско-израильские отношения 2000, 93].

Керуючись цими міркуваннями, Радянський Союз підходив і до розгляду питання незалежної арабської держави: нове політичне утворення було вигідно настільки, наскільки воно суперечило планам Трансйорданії щодо розширення її території та не допускало зміцнення позицій Заходу.

Іншою проблемою, якою переймався СРСР, було визначення статусу Єрусалима. Нагадаємо, що радянська держава мала безпосереднє зацікавлення в Єрусалимі, де знаходилось майно колишньої Російської духовної місії. Своєрідним підтвердженням

значення міста стала участь радянської делегації у відкритті ізраїльського Кнесету в Єрусалимі. Цим актом радянська сторона намагалася пришвидшити передачу майна на користь СРСР.

Радянський Союз від початку поділу Палестини послідовно підтримував запропонований США план інтернаціоналізації міста під Опікою ООН, оскільки він суперечив пропозиції Великої Британії щодо посилення влади губернатора [Меламедов 2004, 194]. При оцінці “єрусалимського” питання Радянський Союз, знову ж таки, виходив із перспектив недопущення посилення впливу Заходу та переходу міста під контроль Трансйорданії. Однак вже у жовтні 1948 р. С. Царапкін пропонував розділити місто між арабською та єврейською державами, а “святі міста” передати під міжнародний контроль ООН [Меламедов 2004, 195]. Але таке рішення не влаштувало владу, оскільки воно не давало “можливості для прямого радянського голосу в Єрусалимі” та забезпечувало контроль міста з боку західних країн [Assessing the Soviet threat 1997, 344].

Ізраїльтяни, які не хотіли передачі Єрусалима під міжнародний контроль, намагалися висвітлити недоліки встановленого статусу міста в очах радянських дипломатів: “Нам зрозуміле прагнення Радянського Союзу не допустити того, щоб під прикриттям йорданської держави на Старе місто Єрусалима поширився домінуючий британський вплив. Однак не можна ігнорувати той факт, що пропозиція про надання Єрусалиму міжнародного статусу не вирішить цієї проблеми, але лише розширить сферу англосаксонського та католицького впливу на все місто. Бо у кращому випадку, якщо контроль над Єрусалимом буде переданий Раді з Опіки, радянський блок володітиме в керівництві цієї Ради лише незначною меншістю, а переважна більшість голосів виявляться в руках Заходу. Замість локалізації і скорочення сфери західного впливу СРСР, підтримуючи пропозицію про додання міжнародного статусу Єрусалиму, доб’ється лише розширення цього впливу” [Советско-израильские отношения 2000, 99].

Наведені аргументи в очах ізраїльтян мали б “допомогти” радянській владі змінити думку. А коли виявилось, що цього не достатньо ізраїльські представники в ООН вказували А. Вишинському, що опіка ускладнить врегулювання питання майна Росій-

ської Духовної місії, повернення якого вимагав СРСР [Ближневосточный конфликт 2003, 107].

Радянська позиція по відношенню до Єрусалима стала ще жорсткішою з оголошенням у вересні 1949 р. плану по встановленню постійного міжнародного режиму для Єрусалима, який фактично виходив із визнання поділу міста між Ізраїлем і Транс-Йорданією, призначення на п'ятирічний термін посади комісара та генеральної ради із представників єврейської і арабської зон управління. У міністерській записці радянським дипломатам рекомендувалось “піддати критиці англо-американські проекти, як проекти американської експансії та британської імперіалістичної політики” [ГДА МЗС України, ф. 7, оп. 11, спр. 189, 22].

Слід зауважити, що необхідність протистояння Заходу, яке знайшло свою локалізацію в палестинському питанні, відбилася і на ставленні самого Заходу до політичних дій СРСР: “Радянська політика у підтримці інтернаціоналізації Єрусалима в черговий раз демонструє своє бажання... сприяти розбрату і заворушенню в цьому районі. Хоча СРСР відмовився від підтримки Ізраїлю з цього питання, основна радянська ціль залишається незмінною, а саме: скорочення англо-американського впливу, підтримка... політичної та економічної нестабільності... Крім того, радянська підтримка ідеї окремішності арабської держави в Палестині призначена, в першу чергу, на послаблення Йорданії і збільшення фрагментації арабського світу” [Assessing the Soviet threat 1997, 344].

Питання арабських біженців, як закономірний наслідок Палестинської війни, також потрапило у фокус радянської політики. Але, на відміну від інших гострих питань, позиція щодо біженців мала певні особливості. Радянська історична наука виходила з того принципу, що араби ніколи не залишатимуть свої місця проживання та на рівні з Ізраїлем створять власну державу, існування якої не тільки “приведе до розкріпачення фелаків і арабських трударів”, але й завершить “процес знищення колоніального іга” [Генин 1948, 27].

Коли проблема вперше виникла улітку 1948 р., Радянський Союз надав їй більше політичного характеру, ніж, наприклад, соціального чи гуманітарного, а тому вважав, що вирішити її можна було політичними методами в загальному комплексі палестин-

ського питання. При цьому чітко визначеної характеристики та відповідальності за долю біженців не простежувалось. Тим не менше, проголосувавши за згадувану вище резолюцію ООН №194 від 11 грудня 1948 р., в якій говориться про право біженців на повернення у свої домівки з виплатою компенсації, Радянський Союз автоматично брав на себе відповідальність за реалізацію цих пунктів [Kreutz 2007, 18]. Але надалі радянська влада нічим не відзначилася у характеристиці питання біженців, обмежившись загальними згадками у пресі, в яких вказувалось, що велика кількість арабів покидали свої селища до закінчення періоду мандату [Генин 1948, 16, 19–20].

Радянський Союз почав переоцінювати проблему лише тоді, коли стало зрозуміло, що визначення статусу біженців та їхньої подальшої долі є наріжним каменем у відносинах між Ізраїлем та арабськими країнами, а ще більше, між цими країнами, а також Великою Британією і США. Визначальною рисою стало як правило, ігнорування відповідальності Ізраїлю за виникнення проблеми та перекладання її на плечі британців. Проблема палестинських біженців, – як вказувалось у попередніх тезах для виступу радянських делегатів в ООН, – це результат політики певних монополістичних кіл Англії і США, зацікавлених у затягуванні загального врегулювання палестинського питання, що прагнуть до ревізії рішення Генеральної Асамблеї від 29 листопада 1947 року. Ця корислива політика, яка не має нічого спільного з інтересами арабського і єврейського народів, була і залишається основною причиною ускладнення всієї проблеми Палестини, що зазнала військової авантюри та породженою нею ж лих для арабських народів” [Советско-израильские отношения 2000, 95].

У свою чергу інформаційна преса надала проблемі біженців яскраво вираженого “йорданського” забарвлення. Зокрема, зазначалося, що в той час як деякі араби залишили свої будинки в результаті бойових дій, цілі села, десятки тисяч людей були вигнані зі своїх осель “під загрозою багнетів арабського легіону” і “брехливих обіцянок Абдалли” [Цит. за: Ro’i 1980, 454–455]. При цьому преса не оминула можливості підкреслити співчуття СРСР за долю арабів: “Народи Близького Сходу, протестуючи проти катастрофічного становища арабських біженців, не будуть введені в

оману брехнею Заходу; вони знають, що тільки СРСР захищає малі народи” [Цит. за: Ro’i 1980, 455].

Описи важкого життя арабського населення були спробою радянської влади в своїх же очах підкреслити власну зацікавленість проблемою біженців. В дійсності, радянська влада, як і під час Палестинської війни, не виокремила питання долі біженців у якості самостійної проблеми, розглядаючи її як складову частину загального палестинського питання, вирішити яке можна шляхом утворення арабської держави. Окрім того, аналіз архівних джерел дає підстави зробити висновок, що Радянський Союз надалі намагався оминати питання біженців. Радянська дипломатія керувалася тим принципом, що вина за невирішеність проблеми повністю лягає на плечі Великої Британії та США, які використовують “важке становище арабських біженців як засіб тиску на Ізраїль” [ГДА МЗС України, ф. 7, оп. 11, спр. 189, 17].

Радянські пріоритети були розставлені на IV сесії ГА ООН, яка мала відбутись восени 1949 р. У зв’язку з тим, що завдання врегулювання остаточного миру мало покладатись на посередницькі структури, в яких домінували західні країни, перед ООН не ставилось завдання розгляду суперечливих питань. Фактичне позбавлення Радянського Союзу можливості впливу на переговорний процес відобразилось на діях радянської дипломатії. Перед початком сесії у записці МЗС радянській делегації ставилися такі завдання: піддати критиці англо-американські проекти щодо територіальних змін та діяльності Примириливої комісії, підкреслити неприпустимість зміни рішення ООН щодо Єрусалима, не голосувати за утворення спеціального органу, котрий займався питанням арабських біженців [ГДА МЗС України, ф. 7, оп. 11, спр. 189, 22–24]. Як бачимо, основною сферою, де зосереджувалась увага СРСР, був Єрусалим. Що ж до вирішення інших питань, то воно зводилось до давно перевіреного часом методу критики дій західних держав і покладання на них відповідальності за ситуацію в регіоні.

28 листопада 1949 р. С. Царапкін акцентував на необхідності повного виконання вимог ООН у відповідності до резолюції про поділ Палестини від 1947 р., вказавши при цьому, що саме “англо-американські інтриги” вкотре направлені на те, щоб зірвати

плани утворення незалежних держав у Палестині. Проте більшою мірою критика була спрямована на Трансйорданію, яка “незаконно”, “проти волі арабського населення” окупувала Палестину. Слід Трансйорданії та “британського імперіалізму” С. Царапкін простежив і в невиконанні рішень щодо підтримки міжнародного статусу Єрусалима. Радянський дипломат зауважив, що пропонувані план поділу міста на дві зони – ізраїльську та йорданську – “міг тільки зіграти на руку королю Абдаллі і допомогти йому здійснити захоплення Єрусалима” [Объединенные Нации. Официальные отчеты IV Сессии ГА ООН 1949, 353–354].

Резолюція, прийнята у грудні 1949 р., залишала Єрусалим в якості території під управлінням ООН, а також зобов’язувала Раду з Опіки підготувати найближчим часом Статут та прийняти заходи для введення його в дію [Khoury 1980, 107–108]. Резолюція цілком відповідала інтересам Радянського Союзу, оскільки вона не тільки зберігала можливість для радянського контролю за підтримкою статусу міста, але й не допускала проникнення туди Трансйорданії.

На тій самій сесії ООН було прийняте й інше не менш важливе рішення, яке стосувалось питання біженців. Близькосхідне агентство ООН з надання допомоги біженцям і організації робіт (БАПОР) мало взяти на себе завдання по розв’язанню означеної проблеми.

Відсторонення Радянського Союзу від вирішення проблеми палестинців фактично привело до ігнорування цієї структури. Радянська преса встигла охрестити БАПОР як “чергову спробу англо-американського імперіалізму проникнути на Близький Схід та зміцнити свої позиції в цих країнах” [Известия 1949, 4]. Радянський Союз продовжував вважати, що вирішити питання біженців можна лише в межах ООН, без залучення посередницьких організацій.

Постійне покладання сподівань на неприпустимість зміни статусу Палестини та, як наслідок, глибоке переконання у тому, що всі супутні питання мають вирішуватися лише у нерозривному зв’язку з резолюцією ГА ООН № 181 від листопада 1947 р. стало однією з визначальних передумов, яка призвела до поступової втрати Радянським Союзом механізмів впливу на процес

замирення сторін. Ця тенденція почала проявлятися ще в кінці Палестинської війни, але спільність інтересів СРСР та Ізраїлю, декларування намірів сторін конфлікту дотримуватись резолюцій ООН дозволяло радянській владі впливати на переговорні процеси, а Заходу координувати свої дії у відповідності до безпосередніх інтересів Радянського Союзу в регіоні.

Проте стало все більш очевидним, що, по-перше, врегулювання наслідків Палестинської війни не може відбуватися лише на основі двосторонніх переговорів із дотримання приписів резолюції ООН; по-друге, Захід матиме намір в обхід ООН домогтися замирення сторін конфлікту, використовуючи як політичні, так і економічні методи впливу. Організація ПКП, створення змішаних комісій, паралельні переговори із залученням дипломатичних кіл США та Великої Британії не тільки були спрямовані на пошук консенсусу між Ізраїлем та арабськими країнами, але й мали на меті мінімізувати вплив СРСР. Такі політичні зміни не могли не відбитися на ставленні Радянського Союзу до посередницьких структур, а відтак, і у ставленні до самого конфлікту.

Перш за все, у політичному відношенні Радянський Союз, позбавлений відповідного представництва, виступав за обмеження таких організацій, як ПКП та змішаних комісій. Цими міркуваннями радянські дипломати керувалися під час згаданого вище засідання РБ ООН у серпні 1949 р. Однак фактична ізоляція, в яку потрапив СРСР, привела до того, що надалі радянські дипломати ігнорували питання, які обговорювалися в контексті діяльності цих структур. Єдиним винятком стала VII сесія ГА ООН, коли радянська делегація виступила проти продовження каденції ПКП у пропонованому складі, обґрунтовуючи це тим, що комісія “не слугувала і не буде слугувати справі миру на Близькому Сході”, оскільки вона “створена США і підкоряється лише їй” [ГДА МЗС України, ф. 9, оп. 10, спр. 721, 19].

Не вдалося зберегти міжнародний статус для Єрусалима. Згідно з попередніми домовленостями між Ізраїлем та Абдаллою, Єрусалим був розділений між двома державами. Пізніше факт поділу Єрусалима визнав і Радянський Союз. 17 квітня 1950 р. СРСР інформував Генерального Секретаря ООН про відкриття підтримки плану інтернаціоналізації Єрусалима у зв'язку з його непопулярністю серед арабського і єврейського населення

міста [Советский Союз и Организация Объединенных Наций 1965, 292].

Зосередження механізму врегулювання питання палестинських біженців у руках БАПОР призвело до самовідсторонення СРСР від цього питання. Як і у випадку з іншими посередницькими структурами, радянська влада не оминала можливості, щоб у черговий раз розкритикувати цю структуру та звинуватити Захід у намірах втрутитися у внутрішні справи країн регіону. Пізніше антизахідна риторика в діяльності БАПОР набула в більшій мірі антисіоністського відтінку. «Факти демагогічного використання сіоністськими організаціями так званої “допомоги” біженцям служать євреям для прикриття підривної діяльності» – вказувалось у записці радянській делегації на VII Сесію ГА ООН 1952–1953 рр. [ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 2910, 29].

На офіційному рівні, зокрема під час засідань ГА ООН, Радянський Союз продовжував наполягати на тому, що шлях до розв’язання питання біженців лежить у площині безпосередніх переговорів Ізраїлю та арабських держав. При цьому радянські вимоги щодо прав палестинців на втрачені землі мали бути розглянуті на індивідуальній основі і без згадки права на самовизначення [Kreutz 2007, 18]. Причину кардинальної зміни позиції можна пояснити тим фактом, що радянські дипломати почали усвідомлювати відсутність перспектив утворення арабської держави.

Радянські припущення знайшли своє практичне підтвердження. У квітні 1950 р. було проголошено Йорданське королівство із включенням у нього захоплених територій Східної Палестини. Радянський Союз ніяк не відреагував на цей факт. Лише офіційна преса охарактеризувала цю подію як “угоду англійських та американських імперіалістів із захоплення арабської частини Палестини Трансйорданією”, підкресливши, що із завершенням “переділу Палестини” Вашингтон та Лондон мають намір залучити країни регіону до “підготовки в агресивній війні імперіалістів” [Звягин 1950, 7–8].

Така тенденційність та односторонність у висвітленні конфлікту стала визначальною рисою радянської держави в зазначений період. Звинувачення країн Заходу у збереженні конфліктної ситуації, наголошення на їхніх намірах скористатися арабо-єврейськими

протиріччями у власних цілях та використати відсутність мирного договору як засіб втручання у внутрішні справи країн червоною ниткою проходять крізь пропагандистські заклики радянської преси та аналітичні записи дипломатичних відомств. Це ще раз підтверджує той висновок, що радянська влада поступово втрачала важелі впливу на процеси, що пов'язані з урегулювання конфлікту, обмежуючись вибірковою зацікавленістю тими проблемами, які вважалися пріоритетними (наприклад, питання Єрусалима).

Отже, можна зробити такі *висновки*. Із закінченням Палестинської війни почався важкий процес пошуку шляхів недопущення ескалації конфлікту. У зв'язку з тим, що вся відповідальність за реалізацію цієї мети лягла на посередницькі структури, СРСР не проявляв особливої активності. Чергова сесія ООН, яка мала розглянути наслідки війни, залишила рішення ООН від 1947 р. без змін. Проте подальше мирне врегулювання покладалось на змішані комісії та Примирливу комісію, де СРСР не мав представництва. Якщо правомірність існування Ізраїлю вже не ставилась під сумнів, то в інших питаннях Радянський Союз хотів показати видимість власного зацікавлення, зокрема в Єрусалимі, а також долі арабської частини Палестини і її населення. Але успіхів Радянський Союз не досяг. Палестина була окупована Трансйорданією, Єрусалим був розділений між Ізраїлем та Трансйорданією, а питання біженців, яке, по суті, не цікавило СРСР, мала вирішувати чергова посередницька організація.

ЛІТЕРАТУРА

Ближневосточный конфликт: Из документов архива внешней политики РФ. 1947–1967. Т. 1. 1947–1956 / отв. ред. В. Наумкин. Москва, 2003.

Центральний державний архів громадських об'єднань (ЦДАГО України), м. Київ. Ф.1 Центральний комітет Комуністичної партії України, 1917–1991 рр. Оп. 24, Спр. 2910. *Вопросы Министерства иностранных дел УССР*, 6 января 1953 – 10 ноября 1953 гг., 165 арк.

Галузевий державний архів Міністерства закордонних справ України (ГДА МЗС України), м. Київ. Ф. 7 Розсекречені

документи, Оп. 11. Спр. 189. *О рассмотрении палестинского вопроса на Четвертой сессии Генеральной Ассамблеи ООН (справка)*, 18 сентября – 13 октября 1949 г. 26 арк.

ГДА МЗС України, Ф. 9 Фонд документів Генеральної Асамблеї ООН, Оп. 10, Спр. 721. *Объединенные Нации. Генеральная Ассамблея ООН. Стенографические отчеты пленарных заседаний. Седьмой Год. Том 2. Заседание 404–431*, с 17 декабря 1952 по 28 сентября 1953 г., 151 арк.

ГДА МЗС України, Ф. 13 Засідання Ради Безпеки ООН. Оп. 32, Спр. 291. *Объединенные Нации. Совет Безопасности. Официальные отчеты. Четвертый Год. Заседание 435*, 8 августа 1949 г., 6 арк.

Генин И. Палестинская проблема. Москва, 1948.

Звягин Ю. Англо-американское соперничество на Ближнем и Среднем Востоке / Юрий Звягин // **Новое время**, 1950, № 9.

Звягин Ю. Средиземноморский филиал агрессивного атлантического пакта // **Новое время**, 1949, № 12.

Кузнецов Д. **Арабо-израильский конфликт. История и современность. Очерк событий.** Благовещенск, 2006.

Меламедов Г. Посредническая роль ООН в решении проблемы Иерусалима: историко-политологический анализ // **Ближний Восток и современность.** Выпуск 24, 2004.

На Четвертой Сессии Генеральной Ассамблеи ООН // **Известия**, 7 декабря, 1949.

Объединенные Нации. Официальные отчеты Четвертой сессии ГА ООН. Специальный комитет по политическим вопросам. Лейк Соксес; Нью-Йорк, 1949.

Пырлин Е. **Трудный и долгий путь к миру: взгляд из Москвы на проблему ближневосточного урегулирования.** Москва, 2002.

Сакер Г. **История Израиля.** Т. 3. Иерусалим, 1995.

Салиджанов А. Англо-американское соперничество на Ближнем и Среднем Востоке / **Новое время**, 1949, № 22.

Советский Союз и Организация Объединенных Наций. Т. 1 / отв. ред.: Н. Усачев. Москва, 1965.

Советско-израильские отношения: сборник документов. Т. 1, кн. 2. май 1949–1953 / редкол.: Б. Л. Колоколов и др. Москва, 2000.

Assessing the Soviet Threat: The Early Cold War Years / Edit by Woodrow J. Kuhns. Washington, DC; Springfield, Va., 1997.

Observations Concerning Palestine and the Arab Countries 8 March 1949 // **Central Intelligence Agency; National Archives and Records Administration**. Washington, D.C., 1949.

Review of the World Situation as it relates to the Security of the United States (ORE 60–49). 13 June 1949 // **Central Intelligence Agency; National Archives and Records Administration**. Washington, D.C., 1949.

Khoury F. **The Arab-Israeli dilemma. Contemporary issues in the Middle East.** Syracuse (New York), 1973.

Kreutz A. **Russia in the Middle East: friends or foe?** Westport, Conn., 2007.

Ro'i Y. **Soviet decision making in practice: the USSR and Israel, 1947–1954.** New Brunswick; London, 1980.